

«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ» У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Білик Н. І.,

к. іст. н., доц. кафедри документознавства,
інформаційної діяльності та українознавства ТНЕУ

ОСОБОВИЙ АРХІВ БОГДАНА ЛЕПКОГО

Значну роль у формуванні української національної ідентичності відіграв Богдан Лепкий (1872–1941) – письменник, учений, публіцист, промовець, педагог, художник, перекладач, громадсько-політичний і культурно-просвітній діяч. Духовна спадщина Б. Лепкого становить певну епоху в поступі українства, звідси впливає важливість дослідження її складової, яка зберігається в архівних і музейних фондах.

Мета цієї студії – дослідити особовий архів Богдана Лепкого, зокрема його частину, репрезентовану у фондах музею письменника на Тернопільщині. Тема наукової розвідки не була в історіографії безпосереднім об'єктом вивчення. До окресленої проблеми побіжно звертались В. Лев [5], М. Сивіцький [9], М. Климишин [3], Н. Стрілець [11]; лепкознавці вивчали обставини перевезення архіву Б. Лепкого з Відня до Німеччини.

Необхідною для комплексного аналізу обраної теми дослідження є група джерел – архівні документи, що зберігаються в Україні, Польщі, США. До роботи залучено матеріали з фондів Обласного комунального музею Богдана Лепкого в м. Бережанах Тернопільської області, де є чисельні раритети з архіву митця.

Найцінніший для дослідників особовий архів Богдана Лепкого, більшу частину якого після смерті діяча його спадкоємці вивезли у 1949 р. до США. За словами В. Лева, «син Б. Лепкого взяв із собою на еміграцію: архів, рукописи, дипломи батька, декілька образів, дещо з української старовини, всього 14 скриньок. Більше годі було забрати, бо на все треба було цілого вагону» [5, с.270–271]. У Кракові, де впродовж багатьох років мешкала родина Лепких, довелося залишити цінну бібліотеку, яку переховали в монастирі краківських монахів Бернардинів (згодом книгозбірня була втрачена. – *Н. Б.*). Частину малярської колекції Богдана Лепкого було передано на зберігання приятельці Лепких Марії Лазар-Беньковській [9].

Життя на чужині для дітей митця – Лева-Ростислава (1898–1965), Наталії-Марії (1901–1950), Софії-Євгенії (1904–1987) – виявилось доволі скрутним, тому вони змушені були час від часу продавати родинні речі. Знаючи цінність архіву, Роман Смик¹, племінник Богдана Лепкого, викупив у сина письменника

¹Роман Смик (1918–2007) – лікар за фахом, громадський діяч, меценат, емігрував з родиною до США в 1950 р.

частину книг, живописні полотна, в тому числі портрети «Гетьман Іван Мазепа» (художник Осип Курилас), «Ігуменя Марія-Магдалина, мати гетьмана Івана Мазепи», «Любов Кочубеїха» (обидві – копії роботи художника Гната Хоткевича), які «зберігалися завернутими у куски тканини» [10, с. 15]. Згодом картини було реставровано й обрамлено. Тоді ж придбано у Лепких рукописи 12 оповідань Марка Вовчка, написаних у 1855–1857 роках.

Після смерті сина письменника Лева-Ростислава у 1965 р. наймолодша донька Богдана Лепкого Софія-Євгенія передала архів Романові Смику. В одному з її листів йдеться про долю спадщини митця:

«Філадельфія, 15 березня 1978 р.

Дорогий Романе!

Колись Ти згадував мені, що я повинна подати Тобі на письмі своє розпорядження в справі архівальної спадщини мого батька Богдана Лепкого.

Я прошу Тебе зайнятися як куратор справою архіву та подбати, щоб як прийде на те час, він був збережений в котромусь із наших музеїв чи в гідному університеті.

Сім томів «Історії України» М. Грушевського та «Історію української літератури» М. Грушевського я вже раніше передала для бібліотеки Філії УКУ в Чикаго, а перше видання «Кобзаря» у Львові Ти з мого доручення вислав для Патріарха Йосипа (Сліпого. – Н. Б.) з нагоди його 86-ліття. Образи – «Мазепа» О. Куриласа, «Мазепина» і «Кочубеїха» Г. Хоткевича, «Ярмарок» і «Св. Юр» О. Новаківського, «Ніч в степу» Л. Геца, копія «Фрагмент з вавельської каплиці» О. Новаківського, «Азбука і Абецадло» М. Шашкевича, манускрипт Марка Вовчка «Оповідання» та Варшавське видання Шевченка Ти вже відкупив від нас ще за життя Стися...» [6, с. 302].

Перебравши опіку над особовим архівом Б. Лепкого, Р. Смик перевіз «близько півтонни різних матеріалів і книг» до свого будинку в Ковл-Сіті (передмісті Чикаго. – Н. Б.). Його заслугою стала популяризація спадщини митця серед української діаспори США. Зокрема, Ліда (дружина Р. Смика – Н. Б.) «зайнялася створенням пересувної Лепківської виставки» [10, с. 15]: було сфотографовано титульні сторінки першодруків творів письменника, його рукописи і малюнки. Ці матеріали було експоновано в Чикаго (1972 р.), Едмонтоні (1977 р.), Клівленді (1981 р.), Філадельфії (1985 р.). На відкритті кожної з експозицій Роман Смик «говорив про життя і творчість письменника, його відданість національній ідеї» [10, с. 15].

До матеріалів із особового архіву Б. Лепкого звертався професор В. Лев під час написання монографії «Богдан Лепкий, 1872–1941: життя і творчість». Згодом його друкована праця була ілюстрована не лише малюнками митця, численними фотографіями Б. Лепкого та родини (понад 80 світлин. – Н. Б.), а й копіями документів. Зокрема, оприлюднено автограф вірша поета «25 лютого 1861 р.», привітальні грамоти Богданові Лепкому з нагоди 60-річчя від дня народження, «Регулямін перехідного Мазепинського перстенья» (1932 р.) й акт передачі діячеві цієї нагороди. Водночас, подано репродукції двох картин, які зберігались у малярській колекції Лепких: «Портрет Богдана Лепкого» (олійний малюнок Михайла Бойчука, 1909 р.), «Мадонна» (олійний малюнок Богдана Лепкого, м. Ванзе, 1923 р.) [4]. Коштом Фондації ім. Богдана Лепкого, яку

опікун архіву створив при Науковому товаристві ім. Шевченка в США, монографію В. Лева було видано в 1976 р.

У 1988 р., після смерті дружини Ліди, Роман Смик передав особовий архів Богдана Лепкого до Наукового товариства ім. Шевченка в Нью-Йорку. На жаль, дослідникам в Україні невідомий перелік усіх матеріалів і документів, які зберігалися тоді в архіві. Ймовірно, окрему групу становили листи до Богдана Лепкого від чисельних респондентів, деякі з них оприлюднив Р. Смик у машинописному «самвидаві» під назвою «Листи до Богдана Лепкого» [7]; водночас, машинопис двох листів Митрополита УГКЦ А. Шептицького до Б. Лепкого поміщено у збірнику «Повернення Україні Богдана Лепкого» [8, с. 387].

Після проголошення незалежності України Р. Смик у 1990 р. відвідав Бережанщину, спілкувався з краєзнавцями В. Подуфалим і Н. Волинець, зацікавленими у створенні музейних експозицій про Богдана Лепкого. Тому опікун архіву вирішив перевезти спадщину митця на батьківщину. Для майбутнього музею письменника було обрано ратушу в Бережанах, де тоді функціонували Музей книги і краєзнавчий музей. Саме в приміщенні ратуші у ХІХ ст. була розташована польська державна гімназія, в якій вчивсь і вчителював Б. Лепкий.

Надія Волинець, тоді директор Музею книги, про початок повернення Богдана Лепкого Україні зазначила: «Першою посилкою у 1991 р. на адресу Музею книги Р. Смик надіслав фотокопії малюнків Б. Лепкого та ксерокопії титульних сторінок книг, рукописних аркушів письменника. Чому зволікав з доставкою оригіналів, зізнався пізніше: невідомо чи утвердиться незалежна держава, чи не втратиться посилка, надіслана поштою, чи якась рука не знищить це спеціально (досі вміст пачок зі США перевіряли). Тож волів перевозити лепківський архів частинами і власноручно. Але і тут мав проблеми, адже архів був уже власністю НТШ в Нью-Йорку, і голова товариства не давав згоди на його повернення попередньому власникові. Та наполегливий в своєму задумі д-р Р. Смик мав у НТШ «своїх надійних людей», які у час відпустки голови повернули йому лепківську спадщину. Це спонукало д-ра Р. Смика збільшити кількість подорожей до Бережан, щоб якнайшвидше перевезти добуте. Його немолоді руки вгиналися від тягаря валіз, напакованих книгами, документами, фотографіями, художніми роботами Б. Лепкого, з яких мали творити музейні експозиції» [1, с. 116–117].

Із слів Н. Волинець (співавтор експозиції музею митця в Бережанах. – *Н. Б.*) довідуємося, що співробітники НТШ у Нью-Йорку повернули Р. Смикові «лепківську спадщину». Виникає запитання: чи всі матеріали й документи з особового архіву Б. Лепкого були перевезені в Україну? При цьому слід врахувати факт, що опікун спадщини митця найбільше раритетів передав упродовж 1993–1995 рр., коли в шести залах ратуші створювали експозицію. Її

Р. Смик поповнював у наступні роки, зокрема до ювілеїв музею, який офіційно відкрили 27 серпня 1995 р.

Огляд сучасної експозиції Обласного комунального музею Богдана Лепкого в Бережанах доводить, що куратор архіву презентував для музейної установи наступні раритети: прижиттєві видання творів письменника та книги з його особистої бібліотеки (окремі з автографами автора. – *Н. Б.*), малярські й графічні роботи митця, кілька фотографій, рукописів документів, грамоти й подарунки з нагоди 60-ліття від дня народження діяча. Також до музею було передано копії: кількох рукописів і документів, першодруків збірок та окремих творів, спогадів про митця, лепкознавчих студій. Цей перелік свідчить, що власне «архів» Б. Лепкого залишився в США.

Із особового архіву Б. Лепкого в експозиції бережанського музею містяться автографи віршів поета: «Побачиш гори в лід закуті», «Заспів» («Колисав мою колиску...»), «На Святий вечір» (1923 р.), «На Голгофу»; рукопис письменника під назвою «Деякі музичні композиції до слів Богдана Лепкого»; ксерокопії рукописів поезій: «25 лютого 1861 р.», «Видиш, брате мій...», «Батуринські руїни», «На маргінесі книжки про Кричевського», «Неси в душі свою найкращу думу...» [2].

Серед оригінальних світлин виділимо такі: «Б. Лепкий серед професорів і учнів Бережанської гімназії» (1898 р.), «Донька Софія-Євгенія», «Дружина Олександра з донькою Наталією» (1902 р.), «Б. Лепкий із сином Левом-Ростиславом» (м. Краків), «Після концерту на честь 60-річчя від дня народження Б. Лепкого» (м. Бережани, 20.12.1932 р.), «Б. Лепкий і М. Беньковська» (1935 р.), «Б. Лепкий з гостями на порозі вілли «Богданівка» (с. Черче, 1937 р.), «Б. Лепкий, Л. Лепкий, Р. Купчинський, М. Беньковська» (с. Черче, 1938 р.), «Б. Лепкий, Ю. Навроцький, Р. Купчинський, М. Беньковська» (с. Черче, 1938 р.), «Відпочинок біля озера» (фото дітей Б. Лепкого. – *Н. Б.*), «Б. Лепкий і М. Ліщинська» (м. Берлін), «Б. Лепкий і Ю. Андрейко, студент медицини» (м. Ванзе, 1924 р.), дві «віньетки вчительських виділових курсів» 1910, 1911 рр. (Б. Лепкий серед слухачів курсів. – *Н. Б.*) [2]. Усі інші світлини із зображенням Б. Лепкого є фотокопіями з монографії В. Лева.

До архівних документів слід віднести оригінали грамот про присвоєння Б. Лепкому звання дійсного члена НТШ у філологічній секції (від 16 листопада 1932 р.), звання почесного члена товариства «Просвіта» у Львові (від 9 січня 1926 р.). В експозиції є копія виписки зі свідоцтва про вінчання Богдана Лепкого з Олександрою Лепкою (м. Коломия, 2 лютого 1897 р.), яка видана «7 падолиста 1915 р.»; копія свідоцтва хрещення Б. Лепкого, в якому зазначено дату народження митця: 4 листопада 1872 р. (документ засвідчив греко-католицький парохом с. Крегулець у 1890 р.). У фондах музею зберігаються:

чернетка листа Б. Лепкого до В. Стефаника; чернетка рукопису промови Б. Лепкого, виголошеної на Святому вечорі (Вецляр, 1917 р.); два конверти, адресовані проф. Б. Лепкому до Кракова (1930-і рр.). Всі інші матеріали оприлюднено в копіях, а саме: ксерокопія рукопису статті Б. Лепкого «Літопис»; ксерокопії рукописів промов Б. Лепкого: «Свято 22 січня» (Берлін, 1921 р.), «На святі в честь Симона Петлюри у Варшаві» (1927 р.), «З нагоди вечора Стефаникових творів у Кракові» (1937 р.), «950 літ хрещення Русі-України» (Краків, 1938 р.); ксерокопія фрагмента спогадів Б. Лепкого про В. Оркана; ксерокопія фрагмента лепківського перекладу польською мовою новели М. Коцюбинського «В путях шайтана». Оригінали перелічених документів Роман Смик залишив у США; вони, ймовірно, зберігаються в архіві НТШ у Нью-Йорку. Це стосується і рукописів творів Б. Лепкого.

Найчисленнішою групою матеріалів із архіву є живописні й графічні роботи Богдана Лепкого, які представлено в кількох кімнатах музею, зокрема, в експозиції першої – портрет о. Михайла Глібовицького, діда Б. Лепкого (малюнок Б. Лепкого з гімназійних часів. – *Н. Б.*), в експозиції другої зали – портрети Т. Шевченка (два малюнки. – *Н. Б.*), А. Чайковського, М. Устияновича, М. Івасюка, автопортрети (1885, 1907 рр.), виконані олівцем. П'ята зала містить понад 50 оригіналів мистецьких робіт Б. Лепкого, серед яких виділимо автопортрети (1885, 1887, 1905, 1908, 1932 рр.), портрети родичів: матері Домни у молодому й старшому віці, батька о. Сильвестра, о. М. Глібовицького, сестри Олени, доньок Софії-Євгенії і Наталії-Марії, сина Лева-Ростислава, сім портретів дружини Олександри в молодому й старшому віці, один із них – в українському народному одязі (два малюнки олівцем, п'ять – олійними фарбами. – *Н. Б.*).

Представлено серію графічних ілюстрацій до видань, що впорядкував Б. Лепкий, зокрема портрети князя Володимира Мономаха, княгині Ольги, князя Болеслава Тройденевича, гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи (два малюнки. – *Н. Б.*), Юрія Хмельницького, полковника Івана Богуна. Окремо обрамлено серію портретів українських письменників: Григорія Сковороди (два малюнки. – *Н. Б.*), Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олени Пчілки, Марка Вовчка, Христі Алчевської, Осипа Маковея, Миколи Вороного, Павла Чубинського, Василя Щурата, Петра Карманського, Павла Тичини та ін. (загалом 17 малюнків, виконаних у змішаній техніці. – *Н. Б.*). У музеї експоновано 16 графічних малюнків Б. Лепкого до абетки, підготовленої у співпраці з А. Крушельницьким та О. Кульчицькою [2].

Малярську колекцію Б. Лепкого репрезентують живописні роботи Дем'яна Горняткевича «Хата на хуторі Кривенькім» (1927 р.) та «Приходство в с. Крегулець» (1928 р.), виконані олійними фарбами. Ці пейзажі, що подарував автор, свого часу прикрашали оселю Лепких у Кракові. Художньою майстерністю вирізняються живописні портрети Б. Лепкого (1903 р.) та його

доньки Наталії-Марії (1904 р.), які написав митець О. Мавберг. Також цінним є портрет Б. Лепкого роботи художника Осипа Куриласа, який від часу еміграції нащадків письменника до США зберігавсь у родині Марії Лазар-Беньковської в Кракові. Цей раритет, разом із портретом дружини Б. Лепкого, опікун архіву передав під час відкриття музею в 1995 р. Однак перераховані в листі Софії-Євгенії мистецькі твори сучасників письменника залишилися у приватній колекції Романа Смика в США. Невідомо, де портрет Б. Лепкого роботи художника М. Бойчука і «Мадонна» роботи Б. Лепкого; саме цими живописними творами проілюстровано монографію В. Лева.

Серед складових спадщини Б. Лепкого варто виділити бібліотечні фонди. Окрему групу становлять книги з особистої бібліотеки письменника з його автографами: «Кобзар» Т. Шевченка (1893 р.), поетичні збірки І. Франка «Із днів журби» (1900 р.) та «Мій Ізмарагд» (1898 р.), «История новейшей русской литературы» А. М. Скабичевского (1848–1892 pp.), «Сестра» Марка Вовчка (1862 р.) праця В. Липинського «Z dziejóm Ukrainy» (1910 р.). Окрім цього, Р. Смик передав до музею першодруки поетичних і прозових збірок, історичних творів, літературознавчих студій Б. Лепкого та видань класиків української літератури, що він упорядкував.

Зі США Роман Смик перевіз оригінальні матеріали, що ілюструють святкування 60-річчя від дня народження письменника в 1932 р. До цінних експонатівосновного фонду музею віднесемо афішу «В 60 роковини уродин українського письменника й поета, професора Богдана Лепкого», де поміщено програму святкування ювілею митця в Бережанах 20 грудня 1932 р., альбом «На спомин Богданові Лепкому бережанці», альбом від українських товариств Кракова, афішу «Концерту в 60-ліття уродин найбільшого українського сучасного письменника Богдана Лепкого» (Рогатин, 22 грудня 1932 р.), дерев'яну різьблену шкатулку – дарунок Союзу українок м. Коломия, бронзову композицію з п'яти лаврових листків на шматку лабрадориту з підписом «В 60-річчя уродин, Вш. п. професорові Б. Лепкому, 19.IX. Краків, 1932», вітальну адресу «Авторові “Мазепи” від учениць гімназії «Рідної школи» в Станіславові» (1932 р.), вітальну адресу від І. Поплавського, «товариша з молодечих літ» (1932 р.) [2].

Таким чином, завдяки спадкоємцям Б. Лепкого вдалося зберегти його особовий архів. Діти письменника, незважаючи на драматичні події Другої світової війни, зуміли вивезти з окупованого гітлерівцями Кракова документи та рукописи батька, його друковані твори й мистецьку колекцію. Перебуваючи на еміграції в США, вони обрали куратором архівної спадщини д-ра Р. Смика, завдяки меценатській подвижницькій діяльності якого було збережено цінні матеріали. Зазначимо, що архівні документи відтворюють маловідомі сторінки життя й діяльності визначного представника українського національно-державного відродження.

Отже, зусиллями Р. Смика, опікуна особового архіву Б. Лепкого, значна частина матеріалів була передана до Обласного комунального музею Богдана Лепкого в Бережанах. Це – першодруки творів письменника, автографи та ксерокопії рукописів митця, прижиттєві світлини, живописні й графічні роботи Лепкого-художника. Частина архіву Б. Лепкого зберігається у НТШ в Нью-Йорку, і до фондів більшість українських дослідників не має доступу. Залишається сподіватися, що наявні в США матеріали у недалекому майбутньому стануть відкритими для лепкознавців.

Література

1. Волинець Н. Д-р Роман Смик – фундатор музею письменника Богдана Лепкого у м. Бережани / Н. Волинець // *Збірник праць: том 8. Музеї Тернопільщини / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Шевченка.* – Тернопіль, 2013. – С. 111–128.
2. *Експозиція Обласного комунального музею Богдана Лепкого в Бережанах Тернопільської обл.*
3. Климшин М. *Зв'язок із Краєм і архів Богдана Лепкого. Закінчення моїх студій / М. Климшин // Климшин М. Лірика Богдана Лепкого: спроба нової оцінки.* – Тернопіль, 2003. – С. 112–117.
4. Лев В. *Богдан Лепкий, 1872–1941: життя і творчість / В. Лев.* – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. – 400 с.
5. Лев В. *Переїзд родини Лепкого до Німеччини і ЗСА / В. Лев // Лев В. Богдан Лепкий, 1872–1941: життя і творчість.* – Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. – С. 270–271.
6. *Лист Софії-Євгенії Лепкої до Романа Смика // Повернення Україні Богдана Лепкого / зібрав, упоряд. і видав Р. Смик.* – Чикаго; Україна, 1996. – Кн. 1 – С. 302.
7. *Листи до Богдана Лепкого / видав Р. Смик.* – Чикаго, 1996. – 78 с.
8. *Листи Андрея Шептицького до Богдана Лепкого // Повернення Україні Богдана Лепкого / зібрав, упоряд. і видав Р. Смик.* – Чикаго; Україна, 1996. – Кн. 2. – С. 387.
9. Сивіцький М. *Доля літературної спадщини / М. Сивіцький // Сивіцький М. Богдан Лепкий: життя і творчість.* – К., 1993. – С. 238–249.
10. Смик Р. *Дороги долі / Р. Смик // Лежить на серці доля України.* – Тернопіль, 2003. – С. 15.
11. Стрілець Н. *Роль членів ОУН у перевезенні архіву Богдана Лепкого з Відня до Німеччини та США / Н. Стрілець // ОУН в контексті українського національно-визвольного руху ХХ століття: м-ли Всеукр. наук. конф., Бережани, 4 лютого 2014 року.* – Бережани, 2014. – С. 134 – 137.

Боднарчук Ю. Ю.,

к.і.н., доцент кафедри документознавства,

інформаційної діяльності та українознавства ТНЕУ

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ЗАКЕРЗОННІ СТАНОМ НА 1944-1946 РР.

Упродовж 1944–1947 рр. унаслідок планомірної політики СРСР та Польської народної республіки етнічно українські землі Закарпаття опинилися перед загрозою денационалізації, позбавлення їх історично сформованої